

**Стылістычная апраўданасць ужывання
гутарковых канструкцый у мастацкім тэксце**

**Міхалевіч Алена Генадзьеўна,
дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”,
Мінск, Рэспубліка Беларусь**

Вядомыя беларускія пісьменнікі, паэты і драматургі, імкнучыся адлюстраваць у сваіх мастацкіх творах рэальнае жыццё, народныя характары і быт, шырока выкарыстоўваюць моўныя сродкі гутарковага (размоўнага) стылю. Выдзеленыя стылістычна ў працэсе непадрыхтаванага, нязмушанага маўленчага патоку, апошнія, асабліва на сінтаксічным узроўні, у мастацкім тэксце выступаюць эквівалентамі гутарковых канструкцый: і першым, і другім уласціва свабода як у структурным афармленні, так і ў выкарыстанні іх як гатовых сродкаў. Разам з тым, гутарковыя канструкцыі, якія ўжываюцца ў мастацкіх тэкстах, істотна адрозніваюцца ад сваіх эквівалентаў. Першая група адрозненняў заключаецца ў форме арганізацыі супастаўляльных адзінак, хаця і суб'ект гаворкі, і аўтар мастацкага твора могуць творча адносіцца да формы выказвання. Аднак калі ў гутарковай мове яна не з'яўляецца абавязковай (хоць і дапусцімай), то ў мастацкім творы заўсёды мае месца ўстаноўка на форму, што тлумачыцца адсутнасцю ў апошнім мімікі, жэстаў, інтанацыі, якія дапаўняюць змест і перадаюць суб'ектыўныя адценні. Другая група адрозненняў закранае функцыянальны

аспект супастаўляльных адзінак. Функцыя гутарковых канструкцый галоўным чынам інфарматыўная. У мастацкім жа творы ўзноўлены адзінкі вызначаюцца функцыянальнай шматпланавасцю: яны ствараюць размоўную экспрэсію, перадаюць каларыт пэўнай мясцовасці, выступаюць сродкам індывідуалізацыі персанажаў і інш. Адным з пашыраных такіх узнаўленняў з’яўляюцца канструкцыі з паўторамі.

Спецыфіка дадзеных сінтаксічных адзінак заключаецца ў перыядычным паўтарэнні ў межах адной структуры словаформы, словазлучэння ці нават прэдыкатыўнай часткі з аднолькавым лексічным напаўненнем. У праявітых творах за кошт канструкцый з паўторамі перадаюцца ўзаемазалежнасць і з’яднанне ў адно аўтарскага апісання падзей і іх успрыняцця героем; ствараецца экспрэсія ўсяго выказвання, што пацвярджаецца аналізам мовы аповесцей і раманаў Івана Мікалаевіча Пташнікава. Напрыклад, у сказе з аповесці “Найдорф” *Спалі ваенныя дзень да вечара, спалі ноч – храплі без аддухі, аж хлеў разлягаўся, а яны, Алёша з маці, сядзелі ўдваіх на лавачцы на вуліцы* [3, с.258-259] семантычнае адценне працягласці стану *спалі дзень, спалі ноч* узмацняецца не толькі за кошт паўтору, але і за кошт ужывання лексічнага сіноніма *храплі без аддухі* і звароту *аж хлеў разлягаўся*.

Найбольш характэрны для мовы беларускіх мастацкіх твораў канструкцыі з паўторнай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка, якія выконваюць пераважна дзве функцыі. Адна з іх – раздзяляльна-вылучальная – заключаецца ў тым, што паўтор выказніка садзейнічае больш цэласнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў паведамлення: *Гоманам, стогнам, шэптам ён* [лес. – А.М.] *перадаваў з дня ў дзень і наваколлю, і таму маладому жыццю, што кожны дзень нараджалася ў сырой падзолістай зямлі з насеннем, якое вышчалукнулася з пераспелай шышкі, перадаваў усё: і тое, як першы раз ля балотнай рэчкі на ўзлессі прыкарэла першая хатка, і тое, як пасля на гэтым узлессі высыпаў людскі муравейнік...* [4, с.19]. Такую

ж функцыю выконвае паўтор сінтаксічнай пазіцыі выказніка і ў драматычных творах. Так, у камедыі Кандрата Крапівы “Хто смяецца апошнім” чытаем рэпліку Нічыпара “Запытайся ў Чарнавуса. Ён чалавек дарма што сур’ёзны, а калі разгаворыцца, дык любя слухаць. **Раскажа**, і дзе некалі мора было, і чаму яго цяпер там няма, і якія жывёлы былі мільёны год таму назад, і як яны з’елі адна адну. Так дакладна **раскажа**, нібы ён сам быў пры гэтым” [1, с.164]. З падобнай функцыяй выступаюць канструкцыі з паўторам выказніка і ў паэтычных радках, напрыклад паэмы Аркадзя Куляшова “Сцяг брыгады”: *Я іду каля жыта. **Пакасілі** яго кулямёты, Усё **накасілі**, А тупыя фашысцкія боты Яго малацілі...* [2, с.38].

Асабліва выразна раздзяляльна-вылучальная функцыя паўтораў назіраецца ў тых выпадках, калі паўторны выказнік разам з іншымі лексемамі афармляюцца як самастойны сказ: *З дзядзінца ў вёску Яхрэм пайшоў з подбегам, чуючы, як спаўзае і спаўзае з пляча на руку ад хады аўтамат, - ён напраўляў яго і бег... **Бег** на пяску ля плота...* [3, с.38].

Другая функцыя канструкцый з паўторам выказніка – выдзяляльна-акцэнтная, або функцыя падкрэслівання, выдзялення семантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. У гэтай функцыі звычайна выступаюць структуры без удакладняльных кампанентаў пры паўторным выказніку, які стаіць у пачатку фразы, што атрымалі пашырэнне ў мове дзеючых асоб праявіўшага твора і выступаюць сродкам перадачы суб’ектыўна-мадальнага значэння выказвання (гневу, загаду, пагрозы, папроку, радасці і інш.). Напрыклад: -- **Не плач**, дачка, **не плач**, ты ўжо не малая. Будзем, як усе... [3, с.38]. Гэта ж уласціва і мове дзеючых асоб паэтычных і драматычных твораў: *І бярозавіку гаспадыня Падала нам увішна: - **Піце**, родныя, **піце**, Таварыша ў хату нясіце...* [2, с.31]; Вера. **Сунакойцеся**, Аляксандр Пятровіч. **Сунакойцеся**, не гаруйце [1, с.192].

У аўтарскай мове паэтычнага твора за кошт паўтору падкрэсліваюцца пераважна працягласць і інтэнсіўнасць дзеяння (стану): **Скача** Ворчык

Мікіта! Ён скідае ватоўку, зірні, Скача, як на вяселлі, Скача так, як у лепшыя дні на ўсіх вёсках умелі. Скача, можа, за сотню ног, Плешча гулка ў далоні... [2, с.44]. За кошт такога ж паўтору Аркадзь Куляшоў перадае і веру ў перамогу, у шчаслівую будучыню дзяцей: Будзе час дзіцячых уцех, Будзе смех – я прывёз ім смех, Будуць слёзы, - І іх я прывёз, - Каску поўную раадсных слёз ... [2, с.75].

Канструкцыі з паўторам выказніка перадаюць таксама працягласць і інтэнсіўнасць дзеяння, што асабліва часта назіраецца ў праявічых творах Івана Пташнікава: *Людзі беглі і надалі, беглі і надалі... [4, с.44].* На працягласць дзеяння можа ўказваць не толькі паўторны выказнік, але і спалучэнне яго з прыслоўем часу: *Але ў вёсцы цяпер аўтакалона не стаіць, знялася і перабралася, відаць, недзе далей, пад Мсціжы. І знялася нядаўна, бо сляды ад машын яшчэ свежыя на зямлі... [4, с.44].* Паўторам выказніка Іван Пташнікаў дасягае таксама паказу абмежаванасці дзеяння: *Маці наплакала, наплакала да вечара, а тады гаворыць: капач у рукі і бульбу ў гародзе абкопчаць... [3, с.44].*

У аўтарскай мове праявічнага твора пры паўторным выказніку звычайна ўжываюцца новыя кампаненты, якія ўдакладняюць ці дапаўняюць семантыку выказвання: *Была якраз нядзеля, хмурная з самай раніцы, калі Вандзя прыйшла да іх [бацькоў Алёшы.- А.М.] другі раз. Прыйшла сама, без Тані. ... [4, с.44].* За кошт прыёму паўтору ствараецца ўражанне непасрэднай прысутнасці ўдзельніка падзей або яго сведкі, з пункту гледжання якога і апісваюцца гэтыя падзеі.

У некаторых сінтаксічных адзінках праявічных твораў Івана Пташнікава паўтор выказніка выконвае спецыфічныя функцыі. Так, у аўтарскай мове прыём паўтору перадае таксама думкі герояў у іх дынамізме, што паўней характарызуе кожную дзеючую асобу: *Глядзеў Завішнюк на вазоны, на старыя, даваенныя фотакартачкі Грасыльдзінай сям'і, якія былі наклеены на сцяне на рудой газеце і на якіх здалёку – з ложка – нічога нельга*

разабраць, і думаў. Думаў зусім пра другое: пра лес, пра Сырніцу, пра тое, што на гары на лініі ездзяць і ездзяць з-за Віліі браканьеры, вязуць некляймёнае дрэва. Думаў пра Юрку Даліну, думаў, што цяжка даводзіцца хлопцу, - зваліўся з ног, мусіць, ад голаду, а не ад сонца, як кажэ Акцызнік... Яшчэ думаў, што Акцызнік – жыла з усіх жыл, якія толькі ёсць на свеце ...[4, с.44].

Для мовы персанажаў характэрны паўтор выказніка ў канструкцыі-адказе, якая належыць адной і той жа асобе: – *Так вот... Працавала загадчыкам фермы? Працавала на савецкую власць? Працавала. Будзеш працаваць і на нямецкую. ...[4, с.44].*]. Мае месца і паўтор выказніка ў канструкцыі-адказе, якая належыць адной і той жа асобе драматычнага твора Кандрата Крапівы: *Анна Паўлаўна. Жоржыку паліто трэба? Трэба. Штаны яму таксама трэба? Таксама трэба. Славіку коўдра трэба? Ну, і без гэтага не абыдзешся [1, с.178].* Сустракаецца паўтор выказніка ў канструкцыі-адказе, якая належыць адной і той жа асобе з паэмы Аркадзя Куляшова “Сцяг брыгады”: *І сціскае ён кулакі, І малоціць у грудзі: - Салаўкі, - ён крычыць, - Салаўкі Мяне вывелі ў людзі! Ферму я падпаліў? Падпаліў. Прызнаюся вам, людзі. Пеўні тыя, што з дымам пусціў, Мяне вывелі ў людзі!...[2, с.46].* Аналагічная структурам гутарковай мовы названая канструкцыя ўключана Аркадзем Куляшовым ў мову фашысцкага прыслугача Мядзведскага, які пры пэўных умовах пераконвае ў сваёй праваце субяседнікаў і, каб падкрэсліць безапеляцыйнасць сказанага, выкарыстоўвае прыём паўтору як своеасаблівую канстатацыю факта. Аўтар асуджае нягодніка, яго адкрытую здраду, прычым адлюстраванне негатыўных адносін узмацняецца і за кошт іншых ужытых тут паўтораў *Салаўкі, мяне вывелі ў людзі.*

Пытальна-адказнае адзінства з аднолькавым лексічным напаўненнем можа быць аформлена як асобныя рэплікі дыялогу, калі на кароткае пытанне даецца не менш кароткі адказ: -- *Рашыўся? -- Рашыўся ...[4, с.44].*

У няўласна-простай мове герояў, пашыранай у творах Івана Пташнікава, прыём пазіцыйна-лексічнага паўтору выкарыстоўваецца не толькі для таго, каб акцэнтаваць увагу чытача на семантычна важнай лексеме. Ён, напрыклад, дазваляе – асабліва ва ўспамінах – аб’яднаць у адным кантэксце разрозненыя думкі, звязаныя з рознымі па часе і паслядоўнасці эпізодамі: ... *Праз ўсё гэта трэба прайсці, прайсці з аўтаматам у руках – тады ён [Яхрэм Жаваранка. – А.М.] зноў павязе Кланю з Антунінкай па белым снезе... Павязе снапы з поля ад Рабога Калодзежа праз Гарбаты Мост...*[3, с.192].

Стылістычна апраўданым з’яўляецца ўжыванне канструкцый з паўторам выказніка і ў камедыі Кандрата Крапівы “Хто смяецца апошнім”. Варта адзначыць, што Кандрат Крапіва шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх як у межах дзвюх (радзей – больш) рэплік розных персанажаў, так і ў рэпліцы аднаго героя. Сінтаксічныя адзінкі першага тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформлены як:

а) пытальныя сказы (нярэдка з пэўнай трансфармацыяй другой рэплікі, калі робіцца акцэнт на адной словаформе):

Вера. *Але ж вы за сабою ніякай **віны** не адчуваеце?*

Чарнаус. *Якая ж **віна**?* [1, с.191];

б) апавядальны сказ – пытальны сказ як перапытванне:

Гарлахвацкі. *Кажуць, у вас працуе тут нейкі Туляга. Чалавек **нявысветлены**.*

Туляга (са страхам). ***Нявысветлены?*** [1, с.185];

в) пытальны сказ – апавядальны сказ як адказ на запытанне:

Левановіч. *Вы, кажучь, і ў Маскву **наслалі** нейкую працу?*

Чарнавус. *Паслаў* [1, с.198].

Па-мастацку ўдала выкарыстоўвае гутарковыя канструкцыі з паўторам выказніка Кандрат Крапіва і тады, калі афармляе паўторы выказніка ў рэпліках розных герояў, дзе першыя звычайна ўяўляюць сабой тоесныя паўторы і перадаюць душэўны стан персанажаў. Напрыклад, Гарлахвацкі, прымушаючы Тулягу напісаць навуковую працу, у канцы рэплікі грозна пытаецца: “*Дагаварыліся?*” На гэтае пытанне Туляга адказвае, прычым слабым голасам, як значыцца ў тэксце твора: “*Дагаварыліся*” [1, с.188]. Як разнавіднасць падобных канструкцый выступаюць сказы, дзе ўжываюцца паўторныя выказнікі з адмоўнай часціцай *не*. Напрыклад: Вера. *Выключылі?* Чарнавус. *Не выключылі, але, мусіць, нейкая размова была* [1, с.192].

Вялікую сэнсавую насычанасць маюць і паўторы выказнікаў, выражаных рознымі граматычнымі формамі дзеясловаў. Так, у сцэне размовы з Левановічам Вера, абараняючы Чарнавуса, заяўляе, што сама паедзе ў Маскву, і на рэпліку сакратара парткома “*Ды не кіпяціся ты!*” адказвае: “*Буду кіпяціцца!*” [1, с.198]. Менавіта паўторы такога тыпу выконваюць выдзяляльна-акцэнтную функцыю.

У паэме “Сцяг брыгады” Аркадзь Куляшоў змог дасягнуць, сярод іншага, злітнасці вялікай ідэі з дасканаласцю мастацкай формы, шырока выкарыстаўшы гутарковыя канструкцыі з паўторам выказніка. Напрыклад, успамінаючы сваю сям’ю, Алесь Рыбка піша: “*Ні гасцінца я для дзяцей Не прынёс, як прыносіў даўней. Я ад кожнага вока прынёс Родным дзецям па жмені слёз...*” [2, с.74]. У дадзеным кантэксце за кошт паўтору словаформ *прынёс, прыносіў, прынёс* паэт падкрэслівае, як герой чакае гэтай сустрэчы і якой горкай, нялёгкай будзе яна.

З пункту гледжання структурнай характарыстыкі паўторамі ў паэме выступаюць пераважна асобныя лексемы. Аднак тут назіраецца выкарыстанне паэтам паўторнай лексемы ў іншай граматычнай форме. Гэта

можа быць у межах адной часціны мовы – дзеяслова, прычым граматычныя формы тут адрозніваюцца пераважна катэгорыямі зваротнасці-незваротнасці і трывання: *А чые гэты рэчы, чые, Гаспадыня Праскоўя? Хто насіў? Не спытаўся ў яе, Не спытаў пра сыноў я...*[2, с.35]; *Дні міналі, мінулі. Адкукавалі зязюлі ...*[2, с.36].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы ў праявічых, паэтычных і драматычных творах вядомых беларускіх аўтараў Івана Пташнікава, Аркадзя Куляшова, Кандрата Крапівы шырока выкарыстоўваюцца сінтаксічныя канструкцыі з паўторам галоўнага члена сказа – выказніка, што служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб'ектыўна-мадальных значэнняў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Крапіва, К. Збор твораў у пяці тамах. Том 2. П'есы / К.Крапіва. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 368 с. з іл.
2. Куляшоў, А. Сцяг брыгады. На беларускай, рускай і ўкраінскай мовах / А.Куляшоў. – Мінск: Беларусь, 1970. – 240 с. з іл.
3. Пташнікаў, Іван. Выбраныя творы. У 2-х т. Т.1 / Іван Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1980. – 460 с.
4. Пташнікаў, Іван. Выбраныя творы. У 2-х т. Т.2 / Іван Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1980. – 523 с.

Аннотацыя

В статье рассматриваются структурные модификации собственных разговорной речи синтаксических конструкций с повтором главного члена предложения – сказуемого, нашедших распространение в произведениях известных белорусских авторов Ивана Пташникова, Аркадия Кулешова и Кандрата Крапивы. Здесь же показаны разделительно-выделительная,

выделительно-акцентная и другие функции названных конструкций в художественном тексте, описано авторское мастерство в их использовании.

Summary

The article considers structural modifications of syntactic constructions with recurrence of the main part of the sentence, the predicate. These modifications are peculiar to colloquial speech and are commonly used in the works of such famous Belarusian authors as Ivan Ptashnikov, Arkadiy Kuleshov, Kondrat Krapiva. The article describes separating-intensifying, intensifying-accentual and other functions of the abovementioned constructions in a literary text, as well as the authors' skill to employ them.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ